

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. д-р БОРИС ТОДОРОВ КОЛЕВ,

(Член на Научно жури, съгласно Заповед № РД-38-440/09.09.2021г. на Ректора на СУ «Св. Кл. Охридски»).

на дисертационен труд на тема „Гръцката културна идентичност и интеграционното взаимодействие между Балканите и Източното Средиземноморие.“, разработен от МИХАЕЛА МЛАДЕНОВА ДОНКОВА, за присъждане на образователната и научната степен „Доктор“ по професионално направление 4.4 НАУКИ ЗА ЗЕМЯТА, научна специалност „География на страните – регионална и политическа география“ с научен ръководител доц. д-р НИКОЛАЙ ПОПОВ

I. Справка за докторанта:

Кандидатът за придобиване на ОНС „Доктор“ МИХАЕЛА МЛАДЕНОВА ДОНКОВА, е родена на 24.05.1987 г. Завършва средното си образование с интензивно изучаване на гръцки език в Пловдив, а висшето в СУ «Св. Кл. Охридски», където, придобива магистърска степен. М. Донкова, като преди това (2008-2012 г.) получава квалификация „бакалавър“ – учител по история и география. Била е преподавател в средни училища в Пловдив, с. Крумово (община Родопи), в с. Белащица, както и като преводач от и на гръцки език в частните професионални колежи „Делта“ в Пловдив. Зачислена е като редовен докторант (Заповед № РД 20-1004/12.07.2017г.) в ГГФ на СУ „Св. Кл. Охридски“ по професионално направление 4.4 Науки за Земята, докторска програма „География на страните“ обучаващо звено – Катедра „Регионална и политическа география“. Отчислена с право на защита със Заповед на Ректора на СУ „Св. Кл. Охридски“ № РД 20 – 1091/20.07.2020 г. Дисертационният ѝ труд е обсъден на разширено заседание на Катедра „Регионална и политическа география“ (Заповед на Ректора на СУ „Св. Кл. Охридски“ № РД 38-330/14.07.2021 г.). Притежава адекватна компютърна грамотност, владее писмено и говоримо гръцки и английски език.

II. Обща характеристика на дисертационния труд:

Представената дисертация е с общ обем от 303 страници и включва текст, 25 фигури и 12 таблици и 7 приложения. Използваната литература обхваща 121 заглавия, от които 117 на български, 4 на гръцки и 3 на английски език, както и редица интернет източници.

В структурно отношение дисертационното изследване се състои от Увод, Три Глави, Заключение, Приноси, Списък на публикации по темата на

дисертацията (три доклада на научни конференции и една публикация в Год. СУ, кн. 2, География, т. 112, 2021 г.).

Увод. В него аргументирана актуалността и изборът на темата на дисертационния труд, Компетентно са формулирани обектът, предметът, целта и произтичащите от тях пет изследователски задачи. **Обект на изследването** е „*влиянието на гръцката културна идентичност в Гърция и Кипър, като основен културно-пространствен феномен на интеграционното взаимодействие между Балканите и Източното Средиземноморие.*” (стр.5). **Предметът на дисертацията** „*от една страна е географското взаимодействие между континентална Гърция и Балканите, а от друга - пространствените връзки между гръцките острови и Кипър с Източното Средиземноморие, посредством езика и християнската вяра в качеството им на културни феномени*” (също на стр.5). **Целта на изследването** е „*да се разкрият спецификата и особеностите на съставните компоненти на гръцката културна идентичност, като се моделира и проектира специфичен културен пласт чрез езика и източноправославната вяра в пространството, свързващо Балканите и Източното Средиземноморие*” (стр. 6). Тук може да се зададе въпроса, защо Балканите, а не само България, защото навсякъде в дисертацията са посочени културното и цивилизационно влияние оказвано единствено на нашата страна. А елински колонии в древността са били създадени и по източното адриатическо, не само по черноморско крайбрежие на Балканския полуостров. За постигане на целта са формулирани **6 изследователски задачи**, по 5 от които нямам забележки (стр. 6 и 7). Но първата, с която се цели „*да се изясни съдържателната същност на възприетите като ключови понятия: цивилизация, общество, култура и идентичност*” е прекалено широка и сама може да бъде обект на изследване. А и тези понятия са изяснени от редица изследователи от различни научни области. Посочени са и приложените подбрани и допълващи се методи. Но не е логично да се въведе „*метод на периодизация*”, защото това е дейност влизаща в историческия или хронологичен подход. Няма как иначе да се прилага исторически подход без периодизация, тя е само един от неговите компоненти.

Глава Първа: „Култура, език, пространство”

I.1. Цивилизация, общество и култура. Понятие за културна идентичност е посветена на преглед на тези и други използвани понятия и тяхната теоретична обосновка от различни световни автори философи, историци и други. Би трябвало тази подточка да има друга структура, защото първо се са появили обществата, колкото и примитивни да са били в далечното минало, но са имало своя култура (бит, традиции, вярвания и т.н.), а много след това възникват цивилизациите. Няма как цивилизацията да предхожда културата, тя е по-висок етап на общественото развитие. Тук би било полезно да се посочи откъде идва за пръв път понятието „култура”. То е латинско и произлиза от „агрикултура”. За пръв път това понятие, е въведено в употреба от древноримския държавник, военен и литературен деец Марк Порций Катон - Стари, живял между 234 и 149 г. пр. Хр. Катон, създава произведението си Liber de agri cultura (Книга по земеделие), известно още и като De agri cultura. Той е

бил и едър земевладелец, и е споделил своите виждания как да се полагат грижи за подобряването на почвеното плодородие. Много по-късно от него се отделя неговата съставка култура в съвременното ѝ разбиране, като агрикултура остава само като синоним на земеделие в различни европейски езици. Има и определени за култура на ЮНЕСКО. Докторантката познава произведенията на редица основни автори, дефинирали понятието цивилизация. Но е могла да започне с етимологията на този термин. А тя произлиза от лат. „*civis*” – гражданин, и „*civitas*” – гражданство, държава. Освен това много важни условия за определяне на това що е цивилизация трябва да се вземат пред вид няколко още неща като уседнало население със свои постоянни селища, наличие на държавна организация на съответното общество, използване на своя или чужда възприета писменост и други.

Точка 1.2. Езикът и вярата като основни компоненти на културата и културната идентичност е посветена на компетентен преглед на разбиранията на тези важни съставки на културното развитие в исторически план, от елинската древност до наши дни. Докторантката е направила много широк анализ на редица автори по отношение на ролята на езика за културните взаимодействия, както и за значението му при определяне на националната идентичност. Ролята на вярата, разбирана като конфесионална система и обяснение на света, включително и за балканските народи, е представена доста по-скромно, а тя е важна, защото в тази част на Европа, още от Средновековието се срещат и сблъскват двете основни монотеистични религии – християнството с двете му главни разновидности от една страна, и исляма, от друга.

Точка 1.3. Пространствени измерения на културата. Теоретична същност на културната география обхваща направени собствени анализи и изводи относно пространствените измерения, разпространение и взаимни влияния между отделните култури в изследвания ареал още от древността. Личи познаване на основните древни и съвременни автори, върху които докторантката прави своите изводи и оценки. Личи много доброто познаване на еволюцията на възгледите относно изследователския предмет и обхват на културната география. Но, е могло да се намали този преглед за сметка на личното разбиране на тази част от географската наука. Също така щеше да е полезно докторантката да беше ползвала Хънтингтън с неговата книга „Сблъсъкът на цивилизациите” в която представя и пространствата (ареалите) в които са се появили и развили. Този автор отделя и православна цивилизация, чиито център е Ромейската империя. Като цяло тази част на дисертацията е много информативна. Има допуснати някои незначителни грешки. Например, на стр. 92 е написано Фалес, което може би се дължи на ползване на руски източник, защото това е древногръцкият философ Талес. Освен това е доста спорно схващането на Бретон, според който „колкото езици, толкова цивилизации”. Това важи за древните цивилизации, но след географските открития европейски езици се разпространяват по всички континенти, но те не подменят местните култури и цивилизации, въпреки, че оказват определено влияние върху тях. (стр. 87). А, освен това се създават и нови „дъщерни” на европейските култури и

цивилизации със свои характерни особености, например в САЩ, Бразилия, Мексико.

Глава Втора: Гръцката културна идентичност

2.1. Формиране, специфика и особености на гръцкото културно-цивилизационно пространство

2.1.1. Древна Гърция и зараждането на европейската цивилизация

В тази подточка е представена периодизацията на древната гръцка история. (стр. 98 – 112). Компетентно е проследено формирането и развитието на древногръцките диалекти и писмени системи, нещо, което е в основата на всяка цивилизация. Анализирани са ролята на Древна Елада за зараждането на европейската цивилизация. Тогава се създават и отграничават и редица отделни науки като история, философия, география и редица други, които и в наши дни остават с тези наименования. Същевременно, както в тези, така и в други науки навлизат много понятия с което се обогатява научната терминология. Древногръцката архитектура и култура и техните най-добри образци оказват голямо влияние, още в древността в Египет на Птолемеите, също така в Сирия, Мала Азия и особено в Древния Рим.

2.1.2. Приносът на Византия за утвърждаване на православието

В тази част на Глава Втора логично е анализиран приносът на Ромейската империя (Византия) за утвърждаването и разпространението на православието. С най-голямо значение за това е столицата Константинопол, в която е една от т. нар. „древни патриаршии”. Тя става центърът, от който започва това географско разпространение. Посочено е развитието на образователното дело и структурирането му в отделни учебни дисциплини. Същевременно широко се създава се голям брой първоначално само църковна, а по-късно и светска, включително и географска литература. Предприема се строителство на многобройни църкви и манастири в цялата империя. Цивилизационното влияние на Ромейската империя тогава се прокарва главно чрез православието като основен идеологически инструмент. Това личи от църковната терминология и архитектура, както и от преводите на основните църковни книги на други езици като на старобългарски, руски, сръбски и други.

В тази точка е мястото, където е трябвало да се посочи мисията на Св. Методий и Кирил във Великоморавия, която е имала за цел именно разпространение на православието в тази централноевропейска държава. Специално внимание е могло да се обърне на пристигането на част от учениците им в България. Задължително е трябвало да се отбележи голямото влияние на гръцката писмена система за създаването на „кирилицата”, а това важно събитие е пропуснато. Защо? Също така е било нужно да се посочи и мисията при хазарите с оглед противопоставяне на юдейската религия, която е била започнала да прониква сред този народ. След тези неуспешни мисия, е важно да се посочат и успехи като приемането на православието в България и чрез него разпространението му в Киевска Рус.

2.1.3. Териториален обхват на гръцкото културно и политическо пространство

Посочените факти и направените анализи в предишните споменати части на дисертацията показват териториалният (географският) обхват на това пространство. Дори след завладяването на Древна Елада от Рим, гръцкият език остава „лингва франка” в Цялото Източно Средиземноморие. А православието обхваща редица негови райони, както и значителни части от Източна Европа и Русия.

2.2. Място и значение на Кипър в гръцкото културно пространство

2.2.1. Кипърският национален въпрос – геокултурни и геополитически въпроси

В тази част на дисертационното изследване е проследена историческата съдба на острова, както и последиците от различните политически зависимости на които е бил подложен. Докато миналите исторически събития са почти само спомен, макар и оставили следи, то бурните години след получаването на независимост от Великобритания през 1960 г. предизвикват напрежения и спорове, главно между Гърция и Турция, поради редица междуетнически конфликти между кипърските гърци и кипърските турци. Опитите на Гърция, главно чрез оглавяваната от генерал Георгиос Гривас организация ЕОКА за осъществяване на присъединяване към Гърция предизвика турското въоръжено нахлуване в северната турска част на острова през лятото на 1974 г. Турската окупация продължава и до сега.

2.2.2. Ролята на източноправославната вяра и образованието за културната идентичност на Кипър

В този раздел е анализирана ролята и значението на православието за оформянето на кипърската гръцка идентичност в исторически план. Много важно значение за тази роля се отдава и поради това, че първите разпространители на християнството са двама от апостолите на Исус Христос, които създават и основите на кипърския клир и църква. Михаела Донкова правилно е проследила в организационен аспект и образователното дело на Кипър. Логично тя оценява важното значение на православието и образованието като две основни съставки на кипърската гръцка идентичност. Представено е и географското образование в страната.

Глава Трета: България, Гърция и Кипър – културно и интеграционно взаимодействие

Тази глава е най-важната част на разработената дисертация. Тя логично започва с посочване на влиянието на гръцкия върху българския език. Старогръцкият език се разпространява в днешните български земи още в древността, когато са създадени редица елински колонии по Черноморското крайбрежие, но поради липсата на местна тракийска писменост не е възможно да се установи ареалът на неговото влияние сред околното население. А такова е имало при търговските контакти с тракийските племена. Косвено това е

установено чрез запазени топоними и хидроними. Гръцкото езиково влияние е исторически засвидетелствано и доказано. Това влияние е проследено през три периода. Първият започва с образуването на българската държава на Балканския полуостров върху земи на Ромейската империя. Съседството с нея е наложило необходимостта от ползването на гръцкия език при осъществяването на дипломатическите и търговските контакти между двете страни. Вторият етап обхваща времето до постепенното заменяне на гръцкия език и писменост след създаването и разпространението на старобългарската писменост и приемането на православието в България през IX век. Третият етап включва използването му през периода на османското владичество. Чрез този език, гръцкото духовенство и религиозна книжнина заместват българския клир и старобългарска църковна литература. Това влияние има две страни. От една страна чрез този език се образоват редица български възрожденци, но от друга гръцкото духовенство е пречело за създаването на българска национална църква до формирането на Българската екзархия.

3.1. Лингвистични влияния между българския и гръцкия език

Дори след разгрома на Ромейската империя, влиянието на гръцкия език (през Средновековието в тази държава той се е наричала Ρωμαϊκή γλώσσα (*ромаики глоса*, т.е. *ромейски - римски език*), върху българския се запазва. Той е използван за търговски, образователни и църковни цели. За това влияние е допринесло съвместното съжителство на българи и гърци в редица тогавашни български градове като Пловдив, Варна и други, както и обучение на българи в Атинския университет.

Всичко това е изследвано от докторантката и като резултат тя не само дава редица примери за навлизане на гръцка лексика сред българите, но и отделя основни ареали на това разпространение. Тя дава и доказателства за обратното влияние – на българският върху гръцкия език. Има някои данни, посочени от Асен Чилингиров, че Паисий в своята история, когато пише: "О неразумний Юроде...и т.н." има предвид монаха Евгениос Булгарис, роден на о. Корфу като Евгений Димитров, когото е познавал, тъй като и двамата са били монаси в Атон. Този монах по всякакъв начин се е опитвал да бъде по-грък от гърците. Този гърцеец се човек до края на живота си не променя своята фамилия Булгарис. Този високообразован човек е сред основните реформатори на гръцкия език и писменост и преди няколко години в Гърция бяха отбелязани 200 години от неговата смърт през 1806 г.

3.2. Пространствени отношения между България и Гърция

3.2.1. Елинската колонизация по българското черноморско крайбрежие

В тази подточка е поместен хронологичен анализ на създаването на елински колонии по днешното българско крайбрежие. Посочено е значението им като търговски и пристанищни средища, както и разработването на някои добивни дейности като добивът на сол, много ценен, наравно със златото продукт. Напълно логично са посочени и разнообразните контакти на първата

сравнително централизирана държава на одрисите. Най-тесни са били отношенията с Атина, където са сечени и одриските монети. Ценно е и историкогеографското проследяване на някои демографски и етнографски проблеми свързани с по-късните, не без проблемни взаимоотношения във връзка с Македония и северното егейско крайбрежие. Това с особена сила се отнася за размяна на население от вековни български земи, които след балканските войни и Първата световна война са дадени на Кралството на елините, каквото тогава е официалното име на тази държава.

3.2.2. Дипломатия и трансграничното сътрудничество

Дипломатическите отношения между България и Гърция имат дълга история. Тяхното начало е още през Първата българска държава. Независимо от не малкото войни между нея и Ромейската империя, почти винаги са поддържани дипломатически контакти. Михаела Донкова обръща по-специално внимание на тези отношения след Втората световна война, когато двете държави попадат в двата противостоящи си лагера – на западните сили и на Съветския блок. Определена пречка става и държавната граница между тях като такава разделителна линия и контактите са нередовни и изпълнени с взаимни подозрения. Това се отнася особено за времето на гръцката гражданска война през втората половина на 40-години на ХХ век. Докторантката компетентно е разгледала и тези проблеми, включително и на гръцката политическа емиграция в България през този период. Определено напрежение създават и гръцките претенции за корекция на общата граница в полза на Гърция. Те са отхвърлени на Парижката мирна конференция 1946-1947 г.

Нов, по-благоприятен период на тези отношения започва след 1964 г. когато е подписана българо-гръцка спогодба с която са уредени всички висящи до тогава двустранни проблеми. Но, защо тази спогодба е пропусната в тази част на дисертацията, а тя има важно значение за двете страни.

Българо-гръцките отношения и трансграничното сътрудничество получават нов тласък след демократичните промени в България и особено след приемането ни в ЕС. Създават се трансгранични „еврорегиони”, които също не са посочени. Съвместното членство в НАТО и ЕС допринася за интензифициране на тези отношения, което докторантката специално е анализирала. Обърнато е внимание и на гръцката инвестиционна дейност в нашата страна, особено в граничните райони до границата. Може би е било полезно да се посочи и друг мост на сътрудничество, а именно ролята на българите, работещи в Гърция.

3.3. Интеграционни процеси между България и Кипър

В тази точка М. Донкова проследява взаимоотношения още от Средновековието и прави свои изводи. Те придобиват съвсем ново значение след създаването на Кипърската република през 1960 г. и България още същата година я признава за суверенна държава. Започва размяна на студенти, подписват се междудържавни спогодби, чрез които се стимулира търговският и културният обмен между двете страни. Силно е, обаче да се говори за

„интеграционни процеси” с Кипър. Република България подкрепя мирното решаване на вътрешнокипърския проблем, който разделя тази държава на две части.

III. Оценка на приносите в дисертационния труд

Михаела Донкова е обособила 3 научни логично произтичащи от дисертационното изследване приноси, които приемам. Особено ценни са предложените от нея мерки и действия съдържащи се в третия принос. Те имат, според мен, определено научно-приложно значение.

IV. Критични бележки

1. Структурата на дисертацията е можела да бъде не толкова раздробена.
2. На места има тромави изречения с граматични грешки и неточни формулировки. Например, на много места е използвано понятието „вяра”, а то не е равнозначно на „религия”.
3. Трудно и с доста условности могат да се определят като интеграция взаимоотношения между България и Кипър.
4. Защо изобщо не е посочено другото основно и много силно културно влияние, освен приемането на православието, а именно заимстването на голяма част от новобългарската писменост (кирилицата) от гръцката фична система. Това е огромен пропуск, който не мога да си обясня.

Посочените пропуски, все пак не влияят върху качествата на дисертационния труд.

V. Публикации по темата на дисертационния труд

По темата на дисертацията докторантката е приложила 3 доклада, представени на научни форуми и една самостоятелна публикация в ГСУ „Св. Кл. Охридски”.

Авторефератът съответства на структурата и съдържанието на дисертационния труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Като имам пред вид постигнатите научни резултати и приноси, компетентното прилагане на съвкупност от географски, геополитически и други методи, дълбокото познаване на изследваната тематика, спазването на всички изисквания на нормативната база (ЗРАСРБ и неговия правилник, както и Правилника на СУ „Кл. Охридски” за прилагането на закона), както и способността на докторантката да извършва самостоятелни научни изследвания, предлагам на Членовете на Уважаемото Научно жури да вземат следното решение:

Да присъдят на Михаела Младенова Донкова образователната и научната степен ДОКТОР по Професионално направление 4.4 НАУКИ ЗА

ЗЕМЯТА, Научна специалност „География на страните – регионална и политическа география“ .

1 ноември 2021 г.

СОФИЯ

РЕЦЕНЗЕНТ:

(проф. д-р Борис Т. Колев)